

Universiteit
Leiden
The Netherlands

The road to drain or gain: Dutch private investment and economic development in late colonial and early independent Indonesia

Water, M.P. van de

Citation

Water, M. P. van de. (2023, September 20). *The road to drain or gain: Dutch private investment and economic development in late colonial and early independent Indonesia*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3641503>

Version: Publisher's Version
License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3641503>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting

Deze dissertatie gaat over de effecten van Nederlandse private investeringen in Nederlands-Indië van 1910 tot 1942 en tijdens de vroege onafhankelijke periode van Indonesië van 1945 tot 1960. Het doel van mijn analyse is om een bijdrage te leveren aan het huidige debat over de mate waarin de Nederlandse aanwezigheid gunstig was voor de economische ontwikkeling van Indonesië. In deze dissertatie worden met name drie onderwerpen geanalyseerd: investeringen, winst en linkages (neveneffecten of overloopeffecten). Mijn onderzoeksvraag luidt als volgt: tot op welke hoogte hebben Nederlandse private investeringen bijgedragen aan de economische ontwikkeling van Nederlands-Indië en Indonesië tussen 1910 en 1960?

Met betrekking tot de investeringen richt ik mij op de aantallen bedrijven, hun omvang, nationaliteit en de industrie waarin ze werkzaam waren. De relatie tussen de economische ontwikkeling in Nederlands-Indië en directe buitenlandse investeringen, met name Nederlandse investeringen, vormt de kern van mijn onderzoek. Bij het behandelen van het thema 'winst' is mijn doel om te onderzoeken of de winsten die in Indonesië werden behaald hoger waren dan elders en of deze winsten als excessief kunnen worden beschouwd. Hierbij kan het wegvloeien van winsten en grondstoffen uit de kolonie als drainage worden gezien. Het onderwerp linkages heeft als doel om de economische impact van directe buitenlandse investeringen in termen van directe en indirecte effecten te onderzoeken. Deze kunnen beschouwd worden als gedeeltelijke compensatie voor het wegvloeien van winsten. Twee tijdsperiodes zijn onderzocht: de laat-koloniale periode van 1910 tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Azië in 1942, en de tijdsperiode vanaf de Tweede Wereldoorlog in Azië, inclusief de periode van de vroege onafhankelijkheid tot 1960, toen volledige economische dekolonisatie was bereikt. Drie belangrijke bedrijven zijn in deze dissertatie als casestudies onderzocht: Billiton Maatschappij, Deli Maatschappij en Handels Vereeniging Amsterdam.

Hoofdstuk 1 biedt een algemene introductie. Hierin geef ik een overzicht van de methodologie, het theoretisch kader, de onderzoeksvragen en de bronnen die gebruikt zijn voor dit onderzoek. In dit hoofdstuk introduceer ik ook het debat over de vraag of de Nederlandse aanwezigheid in Indonesië bijdroeg aan de economische ontwikkeling van Indonesië. De effecten van de activiteiten van buitenlandse ondernemingen op de ontwikkeling van de inheemse economie roepen nog steeds veel vragen op, zoals elke uitspraak over de Nederlandse bijdrage aan de ontwikkeling van de inheemse economie ook discussie oproept. Onderzoek naar deze onderwerpen

werpt licht op de nalatenschap van het Nederlandse kolonialisme in Indonesië.

In hoofdstuk 2 laat ik zien wat er gebeurde na de afschaffing van het Cultuurstelsel in 1870, toen de koloniale overheid de archipel opende voor private investeerders. De jaren van 1870 tot ongeveer 1900 vormden een periode van expansie van directe buitenlandse investeringen. In theorie stonden de deuren wagenwijd open voor zowel Nederlandse private investeringen als wel als voor andere buitenlandse investeerders. In de praktijk genoten Nederlandse bedrijven echter een voorkeurspositie, dankzij een hecht netwerk van ondernemers en Nederlandse ambtenaren. Om een voet tussen de deur te krijgen, werkten niet-Nederlandse investeerders ook samen met Nederlandse investeerders, zoals bij de Koninklijke Shell het geval was.

Het aantal buitenlandse ondernemingen dat in Nederlands-Indië actief was, nam tot 1920 snel toe. In sommige sectoren, zoals de oliesector, werden de kleinere bedrijven overgenomen door grote bedrijven. Over het algemeen, bleven de meeste bedrijven relatief klein, met name de bedrijven die actief waren in minder kapitaalintensieve sectoren.

Investeerders in Nederlands-Indië kunnen in vijf categorieën worden ondergebracht. De grootste groep bevat de Nederlandse investeerders die hun zaken in de kolonie vanuit Nederland regelden. Nederlands-Indische investeerders kunnen gezien worden als de tweede groep. Deze groep omvat zowel Nederlandse investeerders als investeerders met een gemengde afkomst die woonachtig waren in de kolonie. De derde groep omvat investeerders uit overige landen. De vierde groep omvat Chinese investeerders in de kolonie. De vijfde en laatste categorie omvat inheemse Indonesiërs. Hoewel het aantal Indonesische bedrijven een minuscuul aandeel vormde van het totaal aantal bedrijven dat onder Nederlands recht was opgericht, kan gesteld worden dat deze Indonesische bedrijven verantwoordelijk waren voor driekwart van de totale omvang van de economische activiteiten.

De meeste bedrijven in laat-koloniaal Indonesië waren óf in Nederland opgericht óf in Nederlands-Indië. Voor de Tweede Wereldoorlog bedroeg het aandeel van deze twee soorten Nederlandse bedrijven meer dan 70% van alle bedrijven die onder Nederlands recht waren opgericht. Britse investeerders vormden de op een na grootste groep. Ongeveer een kwart van alle Nederlandse investeringen ging naar Nederlands-Indië. Dit kwam in 1938 overeen met ongeveer de helft van alle Nederlandse buitenlandse investeringen in dat jaar. Tot aan 1940 werd bijna f4 miljard geïnvesteerd door Nederlandse private investeerders in Nederlands-Indië, tegenover ongeveer f1 miljard door investeerders uit derde landen.

In hoofdstuk 3 ligt de focus op winsten en het wegvloeien daarvan. De winstgevendheid van Nederlandse bedrijven is onderzocht om na te gaan of de winsten die in Nederlands-Indië behaald werden excessief waren of niet. Gebaseerd op de winsten en de dividendpercentages kan gesteld worden dat de winsten, gemiddeld genomen, inderdaad excessief waren, in die zin dat zij hoger waren dan de winsten in Nederland behaald konden worden. Maar dit is niet het geval voor de hele periode van 1910 tot 1940.

Tijdens de periode van 1910 tot 1930 zag Nederlands-Indië gestage economische expansie. De situatie voor de inheemse Indonesiërs ging echter alleen in de tweede helft van de jaren twintig enigszins vooruit. Als gevolg van de economische depressie in de jaren dertig raakten veel Indonesiërs, die werkzaam waren bij buitenlandse bedrijven, hun baan kwijt, hoewel slechts een klein deel van alle inheemse Indonesiërs werkzaam was voor buitenlandse bedrijven. Daarnaast produceerden veel Indonesische ondernemingen (en zelfstandige Indonesiërs) voor de exportmarkt en ondervonden ook zij de last van de economische depressie.

Ik heb verschillende berekeningen gemaakt om het wegvloeien van winsten, of omvang van de zogenoemde drainage, te schatten. Ik concludeer dat dit ongeveer 12% van het bruto nationaal product was in 1920–1930 en 9.5% in 1931–1939. Indien ongeveer 10–20% van het bruto nationaal product het resultaat was van buitenlandse bedrijvigheid, dan kan gezegd worden dat de opbrengst groter was dan de drainage. Of deze drainage als excessief kan worden beschouwd, is een ingewikkelde kwestie. De drainage vormde een flink aandeel van het bruto nationaal product. Kan de drainage beter verklaard worden als wij ons richten op de winsten? Tussen 1910 en 1939 werd tweederde van de totale winsten uitbetaald als dividend, terwijl een derde opnieuw werd geïnvesteerd in Nederlands-Indië. Het bedrag dat weer opnieuw werd geïnvesteerd, kwam overeen met meer dan de helft van het totale bedrag dat via directe buitenlandse investeringen de kolonie binnenstroomde.

Een substantieel deel van de winst bleef dus in Nederlands-Indië. Op basis van statistische gegevens kunnen we vaststellen dat de gemiddelde opbrengst van de investeringen in Nederlands-Indië hoger was dan in Nederland. Hierbij moet echter wel vermeld worden dat deze resultaten grotendeels gebaseerd zijn op kleine selecties van bedrijven die bovengemiddeld goed presteerden in vergelijking met alle buitenlandse bedrijven die in Nederlands-Indië actief waren. Zelfs de laagste nominale dividendpercentages waren relatief hoog, tot het begin van de economische crisis in de jaren dertig. Opbrengsten uit investeringen in Nederlands-Indië waren kwetsbaarder voor externe schokken, waardoor zij risicovoller waren

dan investeringen in Nederland. Tijdens de jaren dertig waren de opbrengsten flink lager, maar wanneer de jaren twintig en dertig samen worden beschouwd, dan waren de opbrengsten in Nederlands-Indië nog steeds hoger dan in Nederland.

Naast de winsten die uit de kolonie vloeiden, heb ik ook het grondgebruik onderzocht. Land werd bezet gehouden door buitenlandse ondernemers om hun productie mogelijk te maken. Bij een differentiatie op basis van landbouwproduct en regio varieert het landgebruik in Java van 3% tot 18% van het totale irrigeerbare land. In Oost-Java, in dorpen nabij suikerplantages, kon dit aandeel oplopen tot zelfs 70%. Het landgebruik door buitenlandse bedrijven had een grote impact op de inheemse landbouw. Daar komt nog bij dat waarschijnlijk de beste gronden in gebruik werden genomen door buitenlandse bedrijven.

In hoofdstuk 4 worden de linkages onderzocht om te achterhalen in hoeverre de bevolking in Nederlands-Indië profiteerde van de aanwezigheid van verschillende industrieën. Backward linkages (wanneer goederen en diensten gebruikt worden om het productieproces op gang te brengen) waren het meest duidelijk zichtbaar. Irrigatie en infrastructuur zijn hiervan goede voorbeelden. Hoewel de suikerindustrie en de inheemse landbouw met elkaar concurreerden om dezelfde grond en watervoorziening, profiteerden inheemse boeren van de irrigatiewerken zodra het land als gevolg van de grondrotatie weer beschikbaar kwam voor inheemse landbouw.

Veel buitenlandse bedrijven legden wegen en spoorwegen aan. De spoorwegen verbonden plantages, havens, dorpen en regio's die voorheen moeilijk toegankelijk waren. Wegen werden verhard en bruggen gebouwd om het vervoer van suiker en andere producten mogelijk te maken. Zij verbeterden de vooruitzichten op economische ontwikkeling. Grootschalige productie door buitenlandse bedrijven vormde een zware last voor de bestaande infrastructuur waardoor nieuwe wegen noodzakelijk werden. Vergeleken met Java was de infrastructuur in de Buitengewesten minder ontwikkeld. Hoewel de wegen in de eerste plaats werden aangelegd om de belangen van de bedrijven te dienen, profiteerde de inheemse bevolking duidelijk van de verbeterde infrastructuur. Zelfs tijdens de economische depressie en sinds de onafhankelijkheid van Indonesië bleven de effecten van deze infrastructuur duidelijk zichtbaar.

De productie van de buitenlandse bedrijven bestond voornamelijk uit primaire exportgoederen. Hoewel enige lokale verwerking van deze producten plaatsvond, waren forward linkages erg zeldzaam. Uitzonderingen waren olie en rubber. Olie werd geraffineerd in Nederlands-Indië voordat het naar het

buitenland werd vervoerd en aan het eind van de jaren dertig werd bijna al het rubber van de landbouwondernemingen ook verwerkt in Nederlands-Indië.

Wat betreft de compensatie voor het landgebruik, lonen en andere zogenaamde *final demand linkages*, is het twijfelachtig of de bedrijven genoeg deden voor hun werknemers. De compensatie voor het gebruik van land kan, gemiddeld genomen, als voldoende worden beschouwd, indien gekeken wordt naar de opbrengst van deze landhuur in vergelijking met de potentiële opbrengst door inheemse landbouwers. We moeten echter niet vergeten dat de inheemse bevolking lange tijd geen gebruik kon maken van deze gronden en dus ook de opbrengst zelf miste. Dit kan beschouwd worden als *opportunity costs* die plaatsvonden zodra het land door buitenlandse bedrijven gebruikt werd. Soms werd er dwang uitgeoefend op de inheemse bevolking om het land te verhuren aan buitenlandse bedrijven.

Het grootste gedeelte van het inkomen werd gegeneerd in de inheemse bedrijvigheid en het is moeilijk te bewijzen dat de inheemse bevolking afhankelijk was van buitenlandse bedrijven voor haar inkomen. Schattingen van de lonen die door buitenlandse bedrijven werden betaald aan de inheemse bevolking, uitgedrukt als aandeel van het totale Indonesische inkomen, variëren van 5,5% in 1924 tot 7,7% in 1939. Voor de Buitengewesten was dit aandeel 8–10%. De lonen die Indonesiërs konden verdienen bij buitenlandse bedrijven verschilden niet veel met de lonen die zij bij inheemse of Chinese bedrijven konden verdienen. Buitenlandse bedrijven maakten daarom ook gebruik van arbeidsmigranten. Hun lonen waren vaak lager dan de lonen die de buitenlandse bedrijven betaalden aan lokale arbeiders. Buitenlandse bedrijven kozen vaak om gebruik te maken van arbeidsmigranten omdat het gemakkelijker was om over deze groep controle uit te oefenen.

Buitenlandse bedrijven zorgden doorgaans voor voeding, huisvesting, gezondheidszorg en enige mate van onderwijs. De voorziening van deze diensten was van belang voor de productiviteit van de ondernemingen. Deze voorzieningen konden ook gunstig zijn voor bewoners van omliggende dorpen omdat zij hier vaak ook gebruik van konden maken.

Hiernaast droegen buitenlandse bedrijven ook *indirect* bij aan irrigatie, infrastructuur, gezondheidszorg en onderwijs door middel van het betalen van belasting. De activiteiten van buitenlandse bedrijven zorgden voor ongeveer 10% van de totale belastingopbrengst, of 5% van de totale overheidsinkomsten in de periode 1910 tot 1940.

Indien we dit vergelijken met het aandeel van de buitenlandse bedrijven in het nationaal product, dan kunnen we concluderen dat de belastingheffing op buitenlandse bedrijven erg laag was. Immers, ongeveer

10–20% van het bruto nationaal product was afkomstig van de activiteiten van buitenlandse bedrijven, terwijl zij verantwoordelijk waren voor 5% van de totale overheidsinkomsten.

In hoofdstuk 5 worden de drie casestudies onderzocht voor de periode 1910–1942. Billiton, Deli Maatschappij en HVA waren winstgevende pioniers. Hun activiteiten vonden plaats in verschillende sectoren en zij waren niet representatief voor de gehele koloniale economie. Deze drie bedrijven waren al tot volle wasdom gekomen vóór 1910. De piek van hun activiteiten lag in de periode tussen 1910 en 1942 en zij bleven ook nog actief nadat Indonesië onafhankelijk was geworden. Deze drie bedrijven waren erg winstgevend in de periode 1910–1930. Zij leden onder de economische depressie van de jaren dertig maar het lukte ze om hiervan te herstellen.

Deze drie bedrijven droegen bij aan de ontwikkeling van de lokale economie. Infrastructuur was hierbij een van de meest belangrijke aspecten. Spoorwegen en wegen werden aangelegd door de Deli Maatschappij, Billiton en HVA. De werknemers van deze bedrijven konden gebruik maken van gezondheidszorg, huisvesting en onderwijs. Dit zorgde ervoor dat de werknemers productiever waren en de lokale bevolking kon tot op zekere hoogte ook gebruik maken van deze diensten. Scholen werden door de bedrijven gebouwd voor kinderen van de werknemers en training werd ook aangeboden, maar de mogelijkheden om hoger op te komen, bleven erg beperkt.

Forward linkages waren niet wijdverspreid. Het smelten van tin vond niet plaats op Belitung en tin werd meestal elders verwerkt. De Deli Maatschappij maakte geen sigaren van de tabaksbladeren en met uitzondering van het verwerken van suikerriet waren er ook in de suikerindustrie bij HVA weinig forward linkages. De eerste prioriteit voor de bedrijven was om de efficiency en de winstgevendheid van de onderneming op peil te houden, en door te zorgen voor productieve werknemers.

In hoofdstuk 6 wordt de aandacht besteed aan de postkoloniale periode. De verschillende onderwerpen van de vorige hoofdstukken komen in dit hoofdstuk samen, maar dan voor de periode 1942–1960. Nadat Indonesië de onafhankelijkheid uitriep op 17 augustus 1945 wilden de Nederlanders het bewind weer van de Japanse bezetters overnemen en de ondernemingen weer als vanouds laten werken. De Nederlanders deden twee pogingen om hun invloed uit te breiden door middel van de militaire acties in 1947 en 1948–1949. De Nederlanders slaagden erin om fabrieken en plantages weer in hun bezit te krijgen en de bedrijfsactiviteiten te hervatten, maar op politiek gebied was de koloniale oorlog desastreus. Op 27 december 1949 droeg Nederland officieel de soevereiniteit over aan de Republiek Indonesië. De Indonesische

regering beloofde om de bedrijfsactiviteiten van Nederlandse bedrijven niet te hinderen en Indonesië was ook bereid de schuld van de koloniale overheid aan Nederland te betalen.

De activiteiten van Nederlandse bedrijven konden worden voortgezet tot de late jaren vijftig. De ondernemingen herstelden en werden weer winstgevend. In het midden van de jaren vijftig speelden buitenlandse bedrijven nog steeds een belangrijke rol in de Indonesische economie. De meeste nieuwe investeringen werden toen echter gedaan door Amerikaanse oliebedrijven. Buitenlandse bedrijven waren nog steeds verantwoordelijk voor ongeveer 10–20% van het bruto nationaal product, hetgeen overeenkomt met de laat-koloniale periode.

Het belang van buitenlandse private bedrijven voor de economische ontwikkeling van het onafhankelijke Indonesië was vooral zichtbaar door de fiscale linkages. Bedrijfsbelastingen werden hoger en het werd moeilijker om winsten te laten uitkeren in vergelijking met eerdere periodes als gevolg van het beleid van de Indonesische overheid. Andere linkages waren minder belangrijk. Hoewel de bedrijven klaagden over de hoge belastingen waren zij nog steeds bereid om hun activiteiten voort te zetten, ondanks het feit dat de vooruitzichten in Indonesië steeds slechter werden. Dit laat zien dat, zelfs als de belastingen hoger waren geweest tijdens de koloniale periode, deze bedrijven waarschijnlijk nog steeds bereid waren geweest om actief te blijven in de kolonie. Dit impliceert dat het een gemiste kans was voor Indonesië om eerder en meer te kunnen profiteren van de aanwezigheid van buitenlandse ondernemingen.

Tegelijkertijd vond er ook een toename plaats van het aantal Indonesische werknemers in hogere posities in buitenlandse bedrijven. Vooral in het midden van de jaren vijftig werd deze zogenoemde *Indonesianisasi* steeds belangrijker. Langzaamaan werd het steeds moeilijker voor Nederlandse bedrijven om hogere functies door Nederlandse werknemers te laten vervullen. Voor de Indonesische overheid en de vakbonden gingen deze processen echter te langzaam. Daarnaast speelde de kwestie van Nieuw-Guinea, dat nog steeds in bezit was van de Nederlanders, een rol. Op 3 december 1957 namen Indonesische vakbonden het roer over van verschillende Nederlandse bedrijven. Deze acties werden achteraf bevestigd door de Indonesische regering die de bedrijven onder militair toezicht plaatste.

De KPM was het eerste bedrijf dat werd overgenomen en snel volgden andere bedrijven. Op 27 december 1958 werd de wet met betrekking tot de nationalisatie van Nederlandse bedrijven goedgekeurd door de Indonesische overheid. De bedrijven hadden nu nieuwe eigenaren, maar ze bleven een

belangrijke rol spelen voor de economie van Indonesië. Dit kan worden gezien als een blijvende nalatenschap.

Aanvankelijk had de nationalisatie in 1957–1959 een grote impact op de economische ontwikkeling van Indonesië. De economische dekolonisatie was nagenoeg afgerond in 1959. In de vroege jaren zestig kwam de economische ontwikkeling nagenoeg tot stilstand en was het bruto nationaal product per hoofd van de bevolking lager dan in 1941. De handel met Nederland was vrijwel helemaal verdwenen, maar Amerikaanse en Britse bedrijven werden steeds belangrijker in Indonesië. Amerikaanse oliebedrijven vormden nu de belangrijkste investeerders.

In 1966 bereikten de Indonesische en de Nederlandse regeringen overeenstemming over de compensatie van de nationalisatie van Nederlandse bedrijven. In totaal werd er een bedrag van bijna f700 miljoen, inclusief rente, door de Indonesische overheid betaald. Dit bedrag bedroeg ongeveer 10–20% van de boekwaarde van de bedrijven. Indien er rekening wordt gehouden met de depreciatie van de waarde van de bedrijven, die meer dan 10% per jaar bedroeg, dan kan deze compensatie als schappelijk worden gezien.

Om in aanmerking te komen voor internationale steun en fondsen, waar Nederland, de Verenigde Staten en Japan een stem in hadden, moest Indonesië deze compensatie aan Nederland betalen. Na de wisseling van het regime in 1966 vloeiden de buitenlandse investeringen Indonesië weer binnen, deze hielpen de economische ontwikkeling weer op gang te brengen en maakten de isolatie van de buitenwereld ongedaan.

De tijd is rijp om terug te keren naar de hoofdvraag van dit onderzoek: tot op welke hoogte hebben Nederlandse private investeringen bijgedragen aan de economische ontwikkeling van Nederlands-Indië en Indonesië tussen 1910 en de late jaren 1950? Tussen 1910 en 1940 waren er aanzienlijke Nederlandse private investeringen gedaan in koloniaal Indonesië. Hoewel risicovoller in vergelijking met Nederlandse binnenlandse investeringen, waren deze investeringen in koloniaal Indonesië ook winstgevender. Grote dividendbetalingen gingen naar Nederlandse aandeelhouders, wat betekende dat een groot deel van de winst terugvloeyde naar Nederland of andere landen. Dit kan, in mijn ogen, worden gezien als een drainage van winsten. Aan de andere kant bleef een gedeelte van de winst in Indonesië en werd opnieuw geïnvesteerd in de Indonesische economie.

Op het gebied van productie, winsten, werkgelegenheid of belastingopbrengst waren de buitenlandse private bedrijven maar een relatief klein onderdeel van de gehele Indonesische economie. Zowel in de laatkoloniale periode als in het vroeg onafhankelijke Indonesië bedroegen deze activiteiten niet meer dan 10–20% van het bruto nationaal product. Tijdens

piekjaren ontving ongeveer 10% van de Indonesische bevolking een inkomen van deze bedrijfsactiviteiten. Op macro-economisch niveau was de Indonesische bevolking dus niet sterk afhankelijk van buitenlandse investeringen. Deze cijfers houden echter geen rekening met de indirecte effecten van buitenlandse bedrijven of de grotere gevolgen van het herinvesteren van winsten in Indonesië. De indirecte positieve effecten zijn moeilijk te kwantificeren, maar ze moeten wel worden afgewogen tegen de drainage van de winsten.

Een andere vraag die gesteld moet worden, is of de Indonesische bevolking beter af zou zijn, althans op economisch gebied, in een niet-koloniale situatie. Onmiskenbaar droegen buitenlandse bedrijven, hun eigenaren en werknemers bij aan de staatskas van Indonesië, maar zij werden relatief licht belast. In dit opzicht vormden de lage belastingen een gemiste kans voor de Indonesische economie tijdens de laat-koloniale periode. De compensatie die de buitenlandse private bedrijven alles bij elkaar kwijt was aan lonen voor de Indonesische werknemers, het gebruik van land en het gebruik van de grondstoffen was niet erg hoog. In sommige gevallen was er sprake van dwang om toegang te krijgen tot de beste stukken grond en voldoende arbeidskrachten om de productie van deze bedrijven überhaupt mogelijk te maken.

Tegenover dit negatieve beeld staat de observatie dat sommige bedrijven in bepaalde delen van Indonesië wel degelijk voordelen brachten voor de lokale bevolking op het gebied van infrastructuur en irrigatie, naast andere linkage-effecten zoals huisvesting, gezondheidszorg en onderwijs. Op de lange termijn profiteerde Indonesië hiervan. Tot op de dag van vandaag vormt de infrastructuur nog steeds een blijvende nalatenschap van Nederlandse private investeringen in Indonesië in de koloniale tijd. Het algemene beeld van het koloniale verleden blijft er daarom een van gemengde indrukken. Er waren bepaalde gebieden waar de impact van buitenlandse investeringen minimaal was, maar ook gebieden waar zowel lokale belangen als de belangen van het Europese kapitaal werden behartigd.